

Ruždija Adžović

USUD LJEPOTE

Razu iz dubokog sna trgnu lavež vučjaka Deksa, kojeg je njen Hasan doveo odnekud, nakon što se njemačka vojska počela povlačiti prema Austriji. Laktom gurnu muža. On bunovno poskoči sa kreveta. Poslije ponoćnu tišinu razbijalo je praskanje automobilskog motora. Začu se otvaranje avlijske kapije.

Hasan priđe prozoru i kažiprstom lijeve ruke povuče zavjesu. Ugleda dvije siluete. Ubrzo ču kucanje.

– Ženo, neki ljudi su pred vratima. Odoh da vidim šta hoće... – kaza Hasan.

Raza ga zabrinuto isprati pogledom preko sobe. Kucanje na vratima bilo je sve jače.

– Otvaraj, milicija! – ogłosi se duboki muški glas.

– Evo, idem – odzivao se Hasan.

Pred njim su se ukazala dvojica nepoznatih u kožnim mantilima.

– Izvolite, drugovi.

– Hasan? – upita isti glas koji je maloprije dozivao.

– Jesam.

– Spremi se i pođi s nama! – reče drugi.

– Zašto? O čemu se radi? – upita zbunjeno domaćin.

– Bez pitanja! Spremi se i pođi sa nama! – odbrusi drugi, ne vadeći desnu ruku iz džepa.

– Šta je bilo, Hasane, šta hoće oni? – začu zabrinuti Razin glas.

Preko Hasanovih ramena, ona odmjeri neznane goste.

– Ženo, uđi u kuću. Sve je u redu. Moram ići sa ovim drugovima, a ti se vrati u krevet. Ne kažu zbog čega su došli. Ne brini se – tješio je Hasan.

Ušao je u džip s njima. Tek nakon dvosatne vožnje, praćene mučnom tišinom i dosadnim kašljanjem jednog od saputnika, Hasan prepozna Titograd. Džip se ubrzo zaustavi pred montažnom zgradom. Umornim korakom, Hasan je hodao ispred svojih pratilaca. U povećoj, zagrijanoj prostoriji, bi mu naređeno da sjedne na stolicu sa vanjske

strane masivnog drvenog stola. Krajičkom oka je odmjeravao svoje pratioce. Jedan je nezainteresirano gledao kroz prozor, a drugi se borio s upaljačem na kremen, pokušavajući da pripali cigaretu. Vani je nagruo pljusak. Tupi, a potom sve oštriji udarci kišnih kapi po limenom krovu jednospratne montažne zgrade, dodatno su Hasanu podizali uznemirenost. Tišinu su razbijali duboki uzdasi i škripanje stare, drvene stolice, koju je Hasan svojim nemirnim pomicanjem, nesvjesno pomjerao. Začu se škljocanje brave, potom otvaranje vrata. Ukaza se povisok muškarac, sa gustim, oštro izraženim, crnim brkovima. Na njemu se caklila besprijekorno uglancana uniforma. Bez pozdrava, sjeo je na fotelju prekoputa Hasana.

– Ti si, dakle, taj!? – kazao je, odmjeravajući Hasana orlovskim pogledom.

Meškoljeći se na stolici, Hasan ga je nijemo posmatrao.

– Druže, možete li mi konačno reći o čemu se radi? Zašto sam doveden ovdje dok sav svijet spava? – uspio je izustiti Hasan.

Unoseći mu se u lice, uniformisani poskoči sa stolice.

– Ha, vidiš da ne spava! Ima onih koji budno motre, čuvajući tekovine naše revolucije od neprijatelja i antidržavnog djelovanja – deklamovao je oficir, isprekidano ali otresito.

Hasan se zagrcnu. Žmarci mu prostrujaše tijelom. Kratko se zakašlja, pokušavajući doći do daha i ostati pribran.

– Svaka čast. I treba tako. Ali, šta ja imam s tim?

– Zahvali na tome tvom drugu Staljinu i tvojoj majčici Rusiji, koje po kafanama veličaš, hvališ i pjevaš im pjesme. Da vidimo hoće li ti Staljin i Rusi pomoći!

– O čemu vi to, druže?! Kakav Staljin, kakvi bakračići. Nisam...

– To ćeš pojasniti tamo gdje bude trebalo. Imaćeš vremena i prilike za to.

– Ali, druže,...

– Vodite ga! – odbrusio je oficir klimnuvši glavom Hasanovim pratiocima.

*

Danima je Raza u tom gradiću, u srcu Bihora, uzaludno pokušavala saznati bilo šta o Hasanu. Obijala je vrata milicijske stanice,

opštine, obilazila Hasanove ratne drugove, raspitivala se u čaršiji kod poznanika. Svugdje samo šutnja i neprijatni pogledi. Zažalila je što je, u dogovoru s Hasanom, napustila posao kako bi se više brinula o porodici koju su tek trebali proširiti. Željela je imati punu kuću. Bila je jedinica u oca i majke i uvijek je žalila što nema brata ili sestru. Otac joj je rano preselio, pa je sama s majkom životarila u titogradskoj mahali. Nakon što su Hasana odveli, Razi niko nije ušao u kuću dok jedne kišovite noći ne začu režanje vučjaka Deksa, a potom kucanje na vratima. Grudi joj prostrijeli isti onaj strah kao kad su došli po Hasana. Provirivši kroz zavjesu, zanimemila je kada je prepoznala Muriza, Hasanovog kuma na vjenčanju. Posjetilac je, poguren od hladnoće, stajao pod nastrešnicom. Oklijevajući, krenula je prema vratima.

– Otkud ti? Tražila sam te u čaršiji i na poslu. Rekli su mi da si već dugo službeno odsutan – reče Raza – A odveli mi Hasana. Htjela sam te pitati znaš li ti išta o njemu?

– Znam, sve sam čuo. Nisam ranije dolazio, jer su sada sve oči uprte u vašu kuću.

– Zbog čega, šta se dogodilo?!

– Hasan je odveden na Goli otok. Po kratkom postupku, osuđen je na osamnaest godina... Neko ga je prijavio da je u kafani pjevao pjesme o Staljinu i Rusiji. Danas i zidovi imaju uši – odgovori Muriz, osvrćući se oko sebe. Raza se zatetura. Osjetila je kako joj izmiče tlo pod nogama. Pokrila je lice dlanovima i, gotovo klizeći, klonula uz zid.

– Kakav Staljin...? To su laži! On njega nikada nije volio. Mnogo puta mi je kazao da mu se Staljin ne sviđa, da nas hoće pokoriti i uvesti nas u belaje. Moj Hasan je nevin... Neko ga je oklevetao na pravdi Boga! To je bezočna laž... – ridala je iz sveg glasa.

Muriz se uznemireno osvrtao oko sebe, plašeći se da neko ne čuje Razino zapomaganje.

– Ja Hasana nikad nisam čuo da spominje Staljina. Ali, eto, neko jeste. I prijavio ga. Danas i zidovi imaju uši – govorio je Muriz ne prestajući se osvrutati.

– Teško meni! Šta ću sada...? – jecala je bespomoćno.

– Nemoj se brinuti. Dok sam ja živ, tebi neće ništa faliti. Uzda se u mene. Znaš da smo Hasan i ja prijatelji, kumovi. Neću te ostaviti na cjedilu – tješio je Muriz. Deks je i dalje lajao i režao na posjetioca.

– Deks, prekini! U kućicu! – uzvignula je Raza gubeći strpljenje.

Podrhtavajući od hladnoće, Muriz je posmatrao krajičkom oka.

– Mogu li ući, da se malo ugrijem? – upitao je.

– Nemoj, Murize, nemoj, ako Boga znaš. Sama sam. Mogu ljudi svašta pomisliti – kazala je Raza. – Molim te, nemoj mi više dolaziti. I ovako sam obilježena.

– Dobro, Razo, razumijem te. Potraži ti mene u kancelariji. Moram ti pomoći da nađeš neki posao. Ne možeš ovako živjeti. Vidjeću ima li išta u mojoj firmi – reče joj Muriz.

Prošavši kroz blatnjavu avliju, praćen upornim režanjem vučjaka, ubrzo je nestao u mračnom sokaku.

Cijelu noć je Raza presjedila na kauču, razmišljajući o svom mužu. I Hasan je, kao i ona, po službenoj dužnosti došao iz drugoga grada u mirnu bihorsku čaršiju. Komitet tako odlučio, a Hasan prihvatio. Nije bilo mudro suprotstavljati se komitetlijama.

– A, evo mu oni dođoše glave, iako je bio požrtvovan borac – jadala se Raza sama sebi.

U dugim i hladnim zimskim noćima, neizvjesnost i samoća parali su Razinu dušu, a strahovi su bujali do neizdrživosti.

*

Prošle su dvije hefte od Murizove posjete. Raza je nastavila obijati općinske pragove, obilaziti preduzeća, tražeći bilo kakav posao. Svugdje bi se pred njom prepriječila šutnja.

Zaputila se i u školu u kojoj je, nakon dolaska iz Titograda, radila kao učiteljica. Pokoji bivši kolega bi je udostojio tek hladnim klimoglavom i prolazio užurbanim korakom. Drugi su okretali glavu pretvarajući se da je ne vide. Izgubivši nadu, pokunjeno je krenula hodnikom prema izlazu.

– Razo! – začula je dozivanje.

Primijetila je ruku koja joj maše iz portirnice. Vrhom dlana prošla je preko suznih očiju, pa zakoračila prema portirnici. Na ishabanoj drvenoj stolici sjedio je stari portir Munib.

– Kćeri, mnogo mi je žao Hasana. Dobar je čovjek – tješio je starac.

Raza se sa sjetom prisjeti kako joj je Munib poželio dobrodošlicu kada je, nakon što je tek došla iz Titograda, s koferom u ruci bahnula u

portirnicu. Veliki teret pao joj je tada sa srca, a brige se otopile kada je Munib, vidjevši je mladu i preplašenu, pozvao da sjedne pored njega i, tješeći je, s njom podijelio čaj koji je upravo skuhao sebi na starom rešou.

Sada je opet, sa iste one stolice, čula isti brižni glas.

– Ne smiješ posustati, kćeri. Pogan je vakat. Proći će i ovo. Doći će bolji dani. Samo sabura, samo sabura – govorio joj je starac.

Razi ponovo kliznuše suze niz lice. Ote joj se prigušeni jecaj olakšanja.

– Hvala ti, Munibe. Od kada su Hasana odveli, malo je ko progovorio sa mnom. Ti uvijek imaš za mene riječi ohrabrenja – kazala je Raza i mahnula mu pri odlasku. Pokunjeno je krenula čaršijom. Zabacujući korak po korak, pognute glave, uhvatila je sebe kako nesvjesno broji kamenove po čaršijskoj kaldrmi. Kiselo se nasmijala sama sebi. Tada začu poznati glas. Okrenuvši glavu, ugledala je Muriza. Pretrčavao je ulicu.

– Otkud ti? – upitao je zadihan.

– Išla sam do moje bivše škole da vidim ima li posla za mene. Ali, ništa – jadala se Raza.

– Kako deveraš?

– Teško... Dosad sam nekako prolazila, dok je bilo nekih zaliha u kući. Sve je presušilo. Nemam više šta ni prodati. Moj i Hasanov nakit je otišao za male pare. Svi ucjenjuju kad znaju da si u nevolji... Sramota me tražiti od majke. Ni ona ne stoji najbolje...

– Ne smiješ biti bez para – reče Muriz i rukom krenu ka unutrašnjem džepu kaputa.

Raza zbunjeno ustuknu unazad.

– Nemoj, Murize, ne mogu uzeti novac... Nemam načina vratiti ga...

On izvadi crni kožni novčanik, prstima zahvati nekoliko novčanica i pruži ih Razi.

– Ma, ne brini ti o tome. Vratit ćeš kad mogneš, čim nađeš posao.

– Neka, Murize... – nećkala se.

– Uzmi, Razo, molim te. Vratit ćeš ti to jednog dana – bio je uporan.

Pognuvši glavu, Raza uze novčanice i drhtavim rukama ih uvuče u džep.

– Hvala ti, Murize... Ovo ću ti sigurno vratiti...

– Dobro, dobro... Navrati mi ovih dana. Ja ću pogledati ima li kakvo radno mjesto – kazao je Muriz i prekoračio ulicu. Radoznala lica iz obližnje kafane netremice su posmatrala njihov susret.

*

Nakon nekoliko dana kolebanja, Raza je, na jedvite jade, prelomila.

– Očekivao sam te – rekao joj je Muriz kada se pojavila na vratima njegove kancelarije. – Našao sam ti posao. Privremeno ćeš biti moja sekretarica. Dosadašnja sekretarica je otišla na porodijsko. Ti ćeš je zamjenjivati, a onda ću ti naći neko stalno i bolje radno mjesto.

Posao je Razi vratio samopouzdanje. Vratila je Murizu dug od prve plate i kupila sebi nešto odjeće. Vremenom se sve manje osvrkala na išarete i došaptavanja kolega s posla, zbog kojih je, na početku, oplakala svaki dan.

Vremenom je, na Murizov zahtjev, sve duže ostajala na poslu.

– Ne smijemo zakasnuti s obračunima. Vidiš da je sve više posla. I da se gomilaju papiri koje trebamo obraditi. Naravno, svaki prekovremeni sat će ti biti plaćen – govorio joj je.

Raza je bila sretna što je našla sebi selameta. Muriz joj je nenametljivo usađivao osjećaj mnogo veće važnosti u firmi nego što je to istinski značio posao sekretarice. Povremeno je vodio sa sobom na poslovne sastanke u čaršiji. Jednog dana, pred kraj radnog vremena, pozvao je u kancelariju.

– Razo, sutra moram u Kraljevo. U centrali naše firme mora se uraditi spravnjenje. Upoznat ćeš se i s generalnim direktorom. On mi je pomogao da te zaposlim. On će odlučivati o tvojoj daljoj sudbini u firmi, pa je dobro da se upoznate – kazao joj je Muriz. Razi u trenutku nestade osmijeh s lica, s kojim je ušla u Murizovu kancelariju. Grudi joj zapara neobjašnjivi nemir. Pogledom nesvjesno prošara po kancelariji.

– Kako ću s tobom u Kraljevo? Šta će ljudi kazati? Ionako me čudno zagleduju...

– Pusti ti njih – prekide je Muriz. – To je dio posla i niko ti ništa ne može prigovoriti. Uostalom, nisi ti jedino žensko koje ide na službena putovanja. Vremena se mijenjaju.

– Sve je to u redu, ali ja sam nešto drugo, ja sam...

– Po čemu si ti drugo? I ti si radnica ove firme, kao i druge žene. Na to i gledaj tako i nikako drukčije. Spremi se i ujutru ideš sa mnom – zapovjednički je odbrusio. Raza više nije prigovarala. Izašla je bez riječi.

Te noći nije oka sklopila. Iznenadilo je Murizovo ponašanje i njegov službeni ton. I to što joj nije ostavio ni trunku izbora. Plašila se

ogovaranja u firmi, ali i u čaršiji, koja je budno motrila na njen život od kad je Hasan odveden na Goli otok. S takvim mislima, krenula je s Murizom za Kraljevo. Muriz je, čim je automobil izveo na glavnu cestu, ponovo bio onaj stari - raspoložen i ljubazan prema njoj. Razi je laknulo.

– Vidjet ćeš, Razo, bit će ti drago što si pošla sa mnom – ubjeđivao je Muriz.

Ušavši kroz glavnu kapiju preduzeća u Kraljevu, pred njima se ispriječi velika novoizgrađena zgrada. Ogromne hale iza nje kao da su se utrkivale u prostranosti i ljepoti, a sve je to još više isticalo uređeno fabričko dvorište, omeđeno tek stasalim čempresima i začinjeno raznobojnim cvijećem. Sve je odisalo snagom i sigurnošću.

– Pa, ovo je pravi mali grad! – uskliknula je Raza.

Njena dotadašnja nelagoda ustuknula je i pred ljubaznim suretima u preduzeću i pretvorila se u lijepo raspoloženje tokom večere sa generalnim direktorom. I on je pokazao pristojnu naklonost prema lijepoj i mladoj kolegici. Iako u poodmaklim godinama, plijenio je odmjerenošću, otmenošću i nenametljivim šarmom. Ponijeta atmosferom i pažnjom kojom je zasipana, Razi je, na trenutke, navirao osjećaj krivice zbog jučerašnjeg nećkanja u Murizovoj kancelariji i zbog neprospavane noći.

Prostranom restoranskom salom širila se muzika. U jednom trenutku, ritmički ujednačeno lupkanje metalne viljuške po kristalnoj čaši, skrenulo je pažnju društva za stolom. Ispustivši viljušku na sto, generalni direktor se obratio Murizu.

– Dragi kolega, čuo sam da naša lijepa Raza trenutno mijenja tvoju sekretaricu. Zamolio bih te... ne, naređujem ti da ovoj divnoj mladoj drugarici nađeš neki bolji i stalni posao i da me o tome obavijestiš. Ako hoće, ovdje, kod nas, može sutra početi da radi. Ali, ako neće, onda učini kako sam ti kazao. Živjela, naša lijepa drugarice! Raza nije mogla zadržati suze. Riječ joj zastade u grlu. Dugim pogledom i blagim klimanjem glave zahvaljivala se direktoru. On uzvratil toplim osmijehom.

– Hvala ti, Murize, što si me doveo i upoznao me sa ovim divnim ljudima – kazala je Raza, dok su se približavali hotelu u kojem su odsjeli.

– Vidiš, Razo, ne možeš ništa uraditi bez prijatelja. Direktor si prirasla k srcu. Čula si šta je kazao. Sad je i meni olakšao zbog tvog posla – likovao je Muriz. Ušavši u hol s prtljagom u rukama, uputili su se ka recepciji.

– Hoćemo li još po jedno piće ili kahvu pred spavanje? – upita Muriz.

– Kasno je. Uskoro će ponoć. Bolje da idemo na spavanje – odgovori ona.

Raza se dugo prevrtala po krevetu. Okretala se lijevo-desno, pokrivala glavu jastukom. Uzalud je pokušavajla ukrotiti nesanicu. Novi dan već je bio potrošio svoj prvi sahat kada je vani začula škripanje nepodmazanih vrata. Poskočivši sa kreveta, priđe prozoru. Kroz tanku zavjesu, ukaza se silueta na balkonu susjedne sobe. Prepoznala je Muriza. Naslonjen na ogradu, pušio je. Diskretno pomjerivši zavjesu, krišom ga je posmatrala. On se najednom uspravi, lijeno protegnu i okrenu glavu prema njenom prozoru. Raza ispusti zavjesu, koja se blago zanjihla. Nije bila načisto je li je Muriz primijetio.

– Baš sam neoprezna – prekoralila je sebe i odmakla se od prozora.

Nakratko zastade pored kreveta, a potom ogrnu mantil. Dvoumeći se, otvorila je balkonska vrata i izašla. Dočekao je Murizov široki osmijeh.

– Šta je, Razo, neće san ni tebi?

– Neće nikako – odgovorila je kratko i šćućurila se pored balkonske ograde.

– Kakvi su ti utisci nakon današnjeg dana? – upita je Muriz.

– Ne mogu biti bolji. Znaš, Murize, željela bih ti se zahvaliti za sve što si učinio za mene, pogotovo za današnji dan... Želim ti se izviniti zbog onog jučer...

– Ne moraš, Razo. Drago mi je da si zadovoljna, a tek ćeš biti – odgovorio je Muriz.

Počevši drhtati od hladnoće, Raza je zadigla kragnu i previla ruke preko grudi.

– Postaje hladno – kazala je cvokoćući.

– Baš je hladno – uzdahnu Muriz i okrenu se prema njoj. – Znaš šta, Razo, pošto nam se ne spava, predlažem da posjedimo još malo u mojoj ili tvojoj sobi. Raza se trgnu. Ruke joj skliznuše niz tijelo. U trenutku, požali što je izašla na balkon.

– Murize, ne bi bilo pametno...

– Nemoj, bona. Pa, nije grijeh da sjedimo i pričamo kao ljudi.

Šta ima loše u tome?

Pognuvši glavu, Raza je nogom nervozno pravila kružice po hladnom balkonskom mermeru. Njena odlučnost da ne prihvati nenadani prijedlog grčevito se borila sa strahom da ne povrijedi čovjeka koji joj se našao pri ruci kada joj je bilo najteže.

– Šta kažeš, Razo? – ponovo će Muriz.

– Dobro... Dođi ti kod mene, da ne tumaram hodnikom u ovo doba... – neodlučno izusti.

Dok je hodala prema vratima, pokušavala je ubijediti samu sebe da nije mogla drukčije postupiti. Začu tiho kucanje. Na vratima je stajao Muriz s flašom u ruci. Sjede na krevet. Raza donese čašu iz kupatila i sjede na stolicu spram njega.

– Gdje je čaša za tebe? – upita Muriz.

– Neka. Ja ne pijem.

Dok je Muriz tabirio po današnjim susretima u firmi, vino u flaši je nestajalo. Nalivši preostalo vino u čašu, Muriz je privukao jastuk, pružio se preko njega i nalaktio se na krevetu. Oskudna svjetlost, koju je dobacivala stolna lampa sa natkasne, isticala je Razine obline, niz koje je Murizov pogled sve češće i otvorenije klizio.

– Želim da ti pomognem, da se ne mučiš u životu. Valjda si to već shvatila – govorio je Muriz polušapatom, mjerkajući je od glave do pete.

Raza je šutke slušala, povremeno klimajući glavom.

– Znaš, Razo, uvijek si mi se dopadala...

– Nemoj, Murize, nemoj...

Muriz zabaci jastuk ustranu i, poduprijevši se rukama, sjede na ćošak kreveta, uz samu stolicu na kojoj je sjedjela Raza.

– Reći ću ti šta mislim, pa makar... Uvijek sam žudio za tobom i nadao se. Nikada se nisam pomirio s tim da si se pošla za mog prijatelja – kaza Muriz, zagrabi čašu i otpi. Raza je pognute glave slušala. Kroz gusti duhanski dim, Muriz je polupijanim očima posmatrao njeno uplakano lice. Čučnuvši, prislonio je ruke na njena koljena.

– Dao bih sve na svijetu da si mene izabrala. Ali, nije kasno... Znaš da se Hasan zadugo neće vratiti. Ako se to i dogodi, doći će ti starac od kojega ništa nećeš imati. Nemoj da ti mladost uzalud ode u

nepovrat. Ja ti mogu priuštiti sve - ljubav, sreću, sigurnost – otvarao je Muriz dušu, primičući se Razi, koja je nepomično sjedjela.

Njeni sve jači jecaji parali su poslijeponoćnu tišinu u hotelskoj sobi. Muriz je nenadano privuče sebi i snažno prigrlji. Jednom rukom zaokruži Razin uski struk, a prstima druge krenu kroz njenu dugu crnu kosu. Poput preplašene srne, Raza nije mrdala, dok su Murizove ruke klizile sve niže. Osjetio je podrhtavanje njenog uzavrelog tijela. Nije se opirala ni dok joj je otkopčavao dugmad na lanenoj spavaćici, ispod koje su virile nabubrene grudi. Njeno tijelo se predavalo žudnji. Dok su obnaženi ležali na krevetu, Razini jecaji miješali su se sa otkucajima zidnog sata.

– Murize, nismo ovo trebali učiniti... – kazala je grcajući. – Ogriješila sam se, iznevjerila sam svog Hasana...

Sutradan su nakratko navratili u preduzeće. Dok je Muriz obavio neke sitne obaveze, Raza je sačekala u automobilu. Ubrzo su napustili Kraljevo.

**

Pljuštalo je svu noć. Sijevanje munje pratili su jednolični tupi udarci kapljica kiše koje su se obrušavale po nastrešnici, a potom se, nošene vjetrom, tupo oglašavale po prozorskim staklima. U polumraku proladne sobe, Raza je uplakana posmatrala uokvirenu, vješto retuširanu fotografiju na zidu iznad kauča. Na njoj, ona u vjenčanici, Hasan u crnom odijelu sa širokim reverima, koje je za njihovo vjenčanje sašio krojač u Bijelom Polju.

– Halali mi, Hasane, halali mi... Desilo se... - ponavljala je Raza poluglasom.

Prije šest-sedam godina, kada je, kao mlada učiteljica, iz Titograda došla u ovaj gradić u srcu Bihora, dočekaao je mladi kolega. Svojim šarmom, dostojanstvenim i gospodstvenim držanjem, zapao joj je za oko. Srce joj je zatreperilo. Muškarci u čaršiji su zavidjeli Hasanu kada su on i lijepa učiteljica, ruku pod ruku, prošetali glavnom ulicom. Njen hod, duga, kao noć crna kosa i besprijevano izvajano tijelo izmamljivali su uzdahe.

– Blago Hasanu – govorili bi.

Zavidio je Hasanu i Muriz, njegov prijatelj i saborac. Jednom se Muriz našalio sa Hasanom, kazavši da ga je preduhitrio, otevši mu

titogradsku ljepoticu pred nosom. Hasanu nije bilo pravo, ali je to prešutio. Ubrzo mu je, dok su sjedili u kafani, saopćio:

– Raza i ja ćemo se uskoro uzeti. Želim da mi budeš kum.

– Nek je hairli. Naravno, bit ću ti kum. Ko će, ako neću ja!? - odgovorio je Muriz.

Posmatrajući svoju i Hasanovu fotografiju na zidu, Razi iz glave nisu izbijale Murizove riječi. U dubini duše, bila je svjesna da je Muriz u pravu. Znala je da joj je osamnaest godina samoće i života pod etiketom izdajnika preveliki teret. Danima je bila bezvoljna na poslu. Osmijeh joj se nije vratio na lice ni kada je Muriz pozvao u svoju kancelariju i saopćio joj da prelazi na drugo, stalno radno mjesto. Prihvatila je novi posao, ali ne i nove obaveze koje joj je Muriz nametao. Odbila je dvatri puta da krene s njim na službeno putovanje. Nije prihvatila ni da s poslovnim partnerima odu zajedno na večeru.

U početku je Muriz prelazio preko toga, vjerujući da će je proći. Ali, razljutilo ga je kada je Raza odbila da ponovo odu u Kraljevo, na poziv generalnog direktora.

– Razo, ne možeš unedogled odbijati obaveze. Rušiš mi autoritet u firmi. Ne mogu više prelaziti preko toga. Ako tako nastaviš, morat ću ti dati otkaz – kazao joj je ljutito. Raza je poskočila sa fotelje, prišla Murizu i unijela mu se u lice.

– Slušaj, Murize, iskoristio si me. I ja sam kriva zbog toga. Možeš ti raditi što god hoćeš, ali, znaj da ni ja neću sjediti skrštenih ruku. Mogu i ja otići i sve ispričati generalnom direktoru. Dobro znaš da tamo mogu početi raditi kad hoću! – odbrusila mu je Raza.

– Stani, Razo, sačekaj – pozva je Muriz, iznenađen njenom reakcijom. – Stani, bona, nemoj se ljutiti. Moje namjere su čiste. Namjeravam se oženiti s tobom...

– Ne! Dobio si što si želio i ostavi me na miru! – odgovorila je i izletjela iz kancelarije.

Muriz je zanijemio. Iz njega je nekontrolirano ključao bijes. Danima nije imao nikakvog dodira s Razom. Nije je tražio, niti obilazio na njenom novom radnom mjestu, u kancelariji na kraju hodnika. Provratio bi se kratko u firmi, a potom bi izašao i ne bi se više vraćao na posao.

Čaršija je brujala o Murizu i Razi. Priča o njima dušu je dala za ubijanje učmalosti.

– Boga mi, Murize, dobro paziš Hasanovu ženu – šeretski će mesar Ahmo dok je Muriz kupovao meso. – Čini se da je ni u krevet ne puštaš samu. Pala ti je sjekira u med, jarane.

– Ne budali, Ahmo, i gledaj svoga posla – odgovorio je Muriz uz zagonetan osmijeh.

Proljeće je čaršijom uveliko razastrlo svoje blagodati. Nakon hladne i poteške zime, na ulice se užurbano vraćao život. Čaršija je opet bila počašćena Razinim hodom. Koračala je gordo, dok joj se šuštava haljina njihala oko njenih bokova, a grudi joj poskakivale. Duga crna kosa lepršala joj se na proljetnom povjetarcu.

– Ja, hurije, mati moja mila! – otelo se mesaru Ahmi, i umalo mu nije ispao nož iz ruke kada je Raza pronijela svoju ljepotu pokraj njegovog dućana.

– Šta ti je, bolan Ahmo? – upita ga Saliha, žena komšije Mehe. – Svi ste poludjeli, pa i moj Meho. Jeste ona lijepa, ali je i griješna. Muž joj se „kiseli“ na Golom otoku, a ona se vucara s kumom i hoda čaršijom bestidno mrdajući zadnjicom.

– Neka je, kono. Ima šta i pokazati. Sve je ljepša i ljepša. Sunce me ogrije kad mi prođe pored radnje – uzdahnuo je Ahmo, zagledajući preko Salihinog ramena.

– Allahu dragi, ovo je sve skliznulo s pameti... – promrmljala je Saliha.

Jedan za drugim, redali su se dani. Raza je uzdignute glave hodala čaršijom, ne obazirući se na upadljive poglede i sve glasnija došaptavanja. Jednog subotnjeg poslijepodneva u kuću joj nenadano bahnu majka. Nenajavljena posjeta iznenadila je Razu.

– Kćeri, načula sam neke priče, pa dođoh da vidim ima li istine u njima – rekla je starica.

– Kakve priče, majko? – zbunjeno će Raza.

– Do mene je stigao glas da si zaboravila na Hasana, da se vucaraš sa Murizom. To je i on potvrdio u kafani nasred Stare Varoši. Čuo ga je naš komšija Mido kako se otvoreno hvali da ti je osvojio srce i da će se ženiti s tobom. Midina žena je jedva dočekala da me priupita ne bi li bolje mahalala po Staroj Varoši. Je li to istina?

Razi je srce ubrzano tuklo. Njen pogled susreo se s prijekornim pogledom stare majke.

– Znaš, majko... ja...

– Znači, istina je! – kazala je starica.

Briznuvši u plač, Raza se prebaci na kauč, pored majke.

– Jeste, mati, ogriješila sam se prema Hasanu... Kada su ga odveli na Goli otok, svi su me zaboravili i napustili. Bila sam više gladna nego sita... – govorila je Raza gledajući u pod. – Jedino mi je Muriz pomogao, kada mi je bilo najteže... Našao mi je posao...

– Pa, je li to razlog da mu ti to vraćaš tako što ćeš iznjevjeriti svog muža? Hasan to nije zaslužio. On je dobar čovjek. Ionako je na mukama i ne zna hoće li živu glavu izvući sa Golog otoka. Ako sazna da mu kum petlja sa ženom, Goli otok će mu biti ništa. Vrti se u Titograd. Naći ćemo ti tamo neki posao. Imaš vremena ispraviti grešku...

– Ne mogu, majko. Ne mogu u Titograd. Moj život je ovdje.

– Dobro. Nemoj samo da te život lupi po glavi, pa da se kaješ dok si živa. Nemoj sebe i svog Hasana brukati. Ne treba ti još biljega kojih se nećeš moći osloboditi do groba.

*

Vraćajući se s posla, Raza je krenula kući prečicom kroz gradski park. Približavajući se svojoj avliji, začula je vučjakov lavež i ugledala da neko kuca na njena vrata.

– Koga tražite?! – uzviknula je.

Kada se posjetilac okrenuo, prepoznala je doktora Omera, Hasanovog saborca. Nije ga vidjela od svoje svadbe. Osjetivši silan nemir u grudima, prišla je.

– Kojim dobrom, Omere? – upitala je.

U njegovim očima vidjela je zabrinutost.

– Razo, halali mi što te prije nisam posjetio. Bilo me strah. Zla su vremena. A ja nisam hrabar. Strah me za porodicu i zato nisam prije došao. Žao mi je što sam prvi put bahnuo lošim povodom... – rekao je, a potom zašutio.

– Kojim lošim povodom?! – uzdrhtala je Raza.

Omer je lomio prste na rukama.

– Dobio sam informaciju od jednog mog rođaka da je Hasan umro na Golom otoku...

Omera prekide Razin vrisak. Bol u grudima oduze joj dah. Vidjevši da se tetura, Omer je pridržao za ramena.

– Halali, Razo, što sam ti ovo saopćio. Nisam mogao da to ne učinim, osjećao sam obavezu da ti kažem istinu. Mnogo sam volio Hasana i bili smo istinski prijatelji. Osim toga, ja znam da je Hasan nevin i da je na pravdi Boga završio na Golom otoku. I to mi je kazao taj moj rođak. Samo mi nije jasno zašto je sve to izmislio i smjestio mu baš Muriz, vaš kum. I da ti kažem i to da ja s njim, s Murizom, namjerno sjedim u kafani. Kad sam saznao šta je učinio Hasanu i vidio da je Muriz počeo zalaziti u kafanu, pravio sam mu društvo. Propio se. Kaže, zbog tebe. Napije se izbrblja mi svašta... Ne znam znaš li šta čaršija priča o tebi... On ti namješta te priče, da si stalno s njim, da spava u Hasanovom krevetu... A i za Staljina i Rusiju, on je taj koji žali za njima. I to mi je više puta ponovio... Eto, Razo, pa ti znaš šta ćeš i kako ćeš....

Raza duboko uzdahnu.

– Sada mi je sve jasnije, Omere. Primijetila sam da me u čaršiji u posljednje vrijeme gledaju prezrivo - ne samo žene, nego i stariji ljudi. I majka mi je kazala da je Muriz u Titogradu, u jednoj kafani svašta pričao. Sad znam ko širi sve te priče.

Puna tri dana Raza nije izlazila iz kuće. Ležala je na kauču i zurila u plafon. Katkad bi joj pogled skrenuo prema fotografiji sa koje su se osmjehivali Hasan i ona. Suze su joj nekontrolirano klizile niz lice i završavale na zgužvanom, vlažno hladnom jastuku. Samo bi pridigla glavu da otpije gutljaj čaja iz šolje kraj uzglavlja. Ništa drugo nije stavila u usta od kada je Omer došao i saopćio joj tešku istinu, ostavljajući joj neizdrživu bol i gorčinu. Svijet joj se okrenuo naglavačke i opet su se u njenu dušu uselili očaj i beznađe.

- Znam da je Hasan nevin i da je na pravdi Boga završio na Golom otoku... Samo mi nije jasno zašto je sve to izmislio i smjestio mu baš Muriz, vaš kum - nepodnošljivo su joj bubnjali u glavi Omerove riječi. Čas bi proklinjala Omera što je uopće dolazio i što je nije ostavio da i dalje živi u svojim zabludama, poštedivši je boli i istine koja joj je oduzimala razum i razdirala dušu. Onda bi ga blagosiljala što joj je otvorio oči, zaustavivši je na samoj ivici životnog ambisa. Trećeg dana, začula je lagano kucanje na vratima. Načulila je uši. Vani se čulo Deksovo cviljenje i škripa lanca koji je pas pomjerao hodajući lijevo-

desno. Doteturala se do vrata.

– Ko je?

– Ja sam, Amela – začulo se s druge strane vrata.

Prepoznavši glas kolegice s posla, oklijevajući nekoliko trenutaka, otvorila je vrata.

– Razo, šef me poslao da vidim šta je s tobom, jer te tri dana nema na poslu – kazala je.

– Bolesna sam. Nadam se da ću uskoro biti bolje i da ću doći na posao – odgovori joj.

– Dobro, Razo. Ja ću prenijeti šefu što si mi kazala. Hajd', uzdravlje.

Raza zaključa vrata i opet leže.

*

Autobus je bio poluprazan kada je, u popodnevnim satima, s velikim koferom u ruci, u njega ušla Raza. Prošla je između radoznalih pogleda i sjela pozadi. Autobus je ubrzo jurio glavnom cestom. Razine usne razvukoše se u blagi osmijeh. Zadovoljno je klimala glavom dok je gledala u rijeku koja je krivudala i pravila bukove kao da se poigrava i prkosi ljetnoj vrelini. Razmišljala je o tome kako se još jutros gušila u beznađu, u nepreglednom besmislu iz kojega nije vidjela izlaz i u mržnji koja je dosegla do najvećih dubina njene duše. Sve je nestalo u trenu. Sada je osjećala mir na predzadnjem sjedištu autobusa, koji se, kilometar po kilometar, udaljavao od čaršije. Dok su pred njenim očima promicali električni stubovi pored ceste, prisjetila se svoje posljednje šetnje šaršijom.

– Izvolite, drugarice! – dočekao je tog jutra dežurni inspektor u Stanici milicije.

– Druže, danima prikupljam hrabrost da dođem i da vam saopćim nešto što biste trebali znati. To je moja dužnost...

– Slušam vas, drugarice – kratko je kazao inspektor.

– Vi znate ko sam ja? – upita Raza.

– Itekako – zagonento je odgovorio.

– Onda znate da je moj muž završio na Golom otoku?

Razin sagovornik kratko klimnu glavom.

– S obzirom da sam u porodici imala takav slučaj, nemam

razloga nikoga skrivati...

– Pa, dobro, drugarice, saberite se, recite više o čemu se radi!
– brečno se inspektor.

– Izvinite, uzbuđena sam. Naime, moj šef je nekoliko puta u mom prisustvu kazao da nismo trebali iznevjeriti Staljina i Rusiju i da je drug Tito napravio veliku grešku i nenadoknadivu štetu Jugoslaviji. Bila sam veoma iznenađena i uplašena.

– Kada vam je to rekao i gdje?

– Zadnji put je to kazao nedavno u automobilu, kada smo se vraćali sa službenog puta iz Bijelog Polja. U našoj firmi u Bijelom Polju će vam potvrditi naš boravak. Možete provjeriti – smireno je govorila.

– Imate li drugog svjedoka?

– Da. Veoma je pouzdan. Vaši sigurno znaju da on u posljednje vrijeme zna s drugom Murizom zasjesti u kafani...Doktor Omer, borac. On je. On i ja smo svjedoci.

– Aha, aha! Hvala vam, drugarice! Cijenjećemo ovo što ste učinili. Možete ići – kazao je i ispratio Razu do vrata.

Zadovoljno je ubrzala korak prema izlazu iz Stanice milicije, a potom se uputila ka svom preduzeću. Nisu joj smetali ni pogledi čaršijskih ranoranilaca. Znala je da ih ubrzo više neće biti u njenom životu.

Osmijeh joj nije silazio s lica dok se prisjećala kako su prije nekoliko dana u njeno preduzeće, pred kraj radnog vremena, bahnula dva agenta. Prepoznala je krupnijeg, koji je one noći sa svojim kolegom odveo njenog Hasana. Ubrzo su, držeći Muriza ispod ruke, izašli. Kolege s posla su to propratile razrogačenim očima.

Raza je pustila da prođe nekoliko dana, pa pokupila svoje stvari i izašla iz kancelarije. Svratila je do škole. Stari portir Munib sa zadovoljstvom je prihvatio da udomi vučjaka Deksa. Obećao joj je i da će naći kupca za kuću.

*

Autobus je već bio poodmakao kada je Razi prišao kondukter.

– Dokle, drugarice? – upitao je.

– Do Titograda! – kaza. – U jednom pravcu! – dodade s osmijehom.